

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра музичного мистецтва

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ
ЗАСОБАМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА»**

Виконала: здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
ММ1-М22 групи
спеціальності 014 Середня освіта
(Музичне мистецтво)
Гасенко Тетяна Сергіївна

Керівник:
Лаврентьєва Надія Володимирівна,
кандидат педагогічних наук

Рецензент:
Боршуляк Альона Мирославівна,
кандидат мистецтвознавства, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ВПЛИВ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА.....	6
1.1. Визначення сутності поняття «національна свідомість», його структури	6
1.2. Мистецтво як засіб ствердження національної свідомості.....	14
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА.....	22
2.1. Структурні компоненти, критерії і рівні формування національної свідомості засобами сучасного українського мистецтва.....	22
2.2. Дослідження стану сформованості національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва	31
2.3. Методи формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва.....	34
2.4. Аналіз результатів експериментальної перевірки методів формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва	40
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. Формування національної свідомості є важливим фактором становлення й розвитку нації як загалом, так і кожного її громадянина зокрема. В умовах сьогодення у соціальному, економічному й політичному житті нашої держави постала проблема радикальних змін у підходах до національного виховання, головною метою якого є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу. Першочерговим завданням закладів освіти стало створення умов для формування національно свідомого громадянина з почуттям національної гідності та самосвідомості. Значну роль у вирішенні цього завдання відіграють культура та мистецтво.

Питання виховання національно свідомої особистості є провідними в дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних філософів, педагогів та психологів. Різні аспекти проблеми виховання національно свідомої особистості розглядали свого часу Д. Армстронг, А. Баронін, М. Боришевський, О. Вишневецький, Н. Джандильдін, М. Жидкова, В. Лісовий, Л. Нагорна, Е. Сміт, Т. Хінчевська-Геннель, К. Юнг та ін.

В умовах змін у соціальному, економічному й політичному житті нашої держави постала проблема радикальних змін у підходах до національного виховання, що й обумовило вибір теми дослідження **«Формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва»**.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування процесу та експериментальна перевірка методів формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз наукових джерел із зазначеної проблеми, визначити сутність і структуру поняття «національна свідомість».

2. Визначити рівні сформованості досліджуваного поняття через вплив сучасного українського мистецтва у підлітків.

3. Виявити й описати ефективні методи впливу сучасного українського мистецтва на формування національної свідомості підлітків.

4. Дослідити ефективність використання методів формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва

Об'єкт дослідження – процес національно-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – методи формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва.

Методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, узагальнення) емпіричні (анкетування, діагностична бесіда).

Практичне значення – запропоновано комплекс методів формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва, зокрема: мотиваційно-актуальний («Формули креатив-настрою»), ігрові («Арт-ребус», «Арт-пазли»), навчально-розвивальні (образно-асоціативний («Незвичні запитання»), фіксовано-запам'ятовувальний («Ой у лузі червона калина»), уявно-відтворювальний («Шлях до шедевру»), наочно-демонстраційні методи («Темброві схованки», «Твої вірші, мої ноти», «Уявляю-створюю», «Слухаю-створюю») та кейс-метод. Описані методи формування національної свідомості можуть бути корисні для вчителів мистецтва, педагогів-організаторів під час відбору змісту матеріалу для національно-патріотичного виховання.

Апробація результатів дослідження здійснювалась упродовж періоду науково-дослідної роботи. Основні положення дослідження висвітлювались на науково-практичних конференціях. За результатами експериментально-дослідної роботи опублікована стаття: *Збірник наукових праць студентів і магістрантів мистецьких спеціальностей педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Вип. XVI. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2023. С.

Структура роботи. Наукова робота складається зі вступу, двох розділів, підрозділів, висновку, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг наукової роботи 70 – аркушів, з них 60 аркушів основного тексту.

ВИСНОВОК

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Уточнено поняття національної свідомості, як форми етнічного, політичного, соціального самовираження окремої особистості, яка відносить себе до певної національно-соціальної спільноти з характерними їй соціальними, економічними, політичними, моральними, етичними, філософськими, релігійними поглядами, ціннісними орієнтаціями, що сформувалися у процесі її історичного розвитку. Основними складовими національної свідомості визначено мову, звичаї, традиції та культуру свого народу; знання історії своєї країни, ставлення до подій, які відбуваються сьогодні; усвідомлення своєї ролі та місця в житті України.

Визначено структурні компоненти формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва: мотиваційний, когнітивний, емоційний та рефлексивний.

На основі означених структурних компонентів виявлено критерії та показники, які необхідні для діагностики досліджуваної проблеми: мотиваційно-цільовий (усвідомленням необхідності цілеспрямованого розвитку та формування патріотичних почуттів підлітків, їх національної приналежності, активної участі у культурному житті; наявність інтересу, мотиву, потреби до формування національної самосвідомості; усвідомлення скарбу українського мистецтва та цінності сучасного вітчизняного мистецтва); когнітивно-інформаційний (рівень інформованості учнів щодо складових національної свідомості; знання з історії музичного, образотворчого українського мистецтва та світової художньої літератури; здатність до вирішення завдань засобами культурної спадщини та сучасного мистецького доробку українського народу); емоційно-ціннісний (сформовані ціннісні орієнтації, ідеали; власна національна гідність; гордість за належність до національної єдності; любов до батьківщини; співпереживання, толерантне ставлення та емпатія до інших

народів, поважне ставлення до їх культури); рефлексивно-оцінювальний (самоаналіз власної національної позиції, самооцінка набутих компетентностей; здібність до зростання та здатність до самовдосконалення). До критеріального апарату означено три рівні сформованості означеної проблематики: високий, середній та низький.

На констатувальному етапі дослідження підлітки показали недостатній рівень сформованості національної свідомості засобами сучасного українського мистецтва. Встановлено, що у закладах освіти, в яких проводився констатувальний експеримент, високий рівень сформованості національної свідомості засобами сучасного українського мистецтва виявили 10% опитаних школярів, середньому рівню сформованості означеної проблеми відповідають 47% учнів, низькому рівню – 43% учнів.

Досліджено, що сучасне мистецтво є одним з найбільш перспективних та актуальних засобів виховання національної свідомості. На підставі одержаних результатів розроблено комплекс інноваційних методів формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва.

Виявлено й впроваджено в освітній процес інноваційні методи формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва, а саме: мотиваційно-актуальний («Формули креатив-настрою»), ігрові («Арт-ребус», «Арт-пазли»), навчально-розвивальні (образно-асоціативний («Незвичні запитання»), фіксовано-запам'ятовувальний («Ой у лузі червона калина»), уявно-відтворювальний («Шлях до шедевру»)), наочно-демонстраційні методи («Темброві схованки», «Твої вірші, мої ноти», «Уявляю-створюю», «Слухаю-створюю») та кейс-метод.

Експериментальні методи використовувалися відповідно теми (працювали за програмою “Мистецтво” для 5-9 класів, автор Л. Кондратова) та були підпорядковані власній концепції у проведенні інтегрованого уроку.

Аналіз результатів формувального етапу експерименту довів ефективність застосування в освітньому процесі на інтегрованих уроках мистецтва комплексу інноваційних методів. Кількість учнів експериментальної групи з

високим та середнім рівнями сформованості національної свідомості засобами сучасного українського мистецтва збільшилась, підлітки, які мають низький рівень зменшилась (високий рівень – 32 %, середній – 57 % та низький рівень – 11 %).

Отже, результати експериментального дослідження підтвердили ефективність інноваційних методів формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва. Використання інноваційних методів, в основі яких лежать твори сучасного українського мистецтва, сприятиме формуванню національної свідомості та самоідентифікації підлітків

Проведене дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Подальшого наукового пошуку потребують питання використання методів формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва із дітьми різного віку, поглиблене вивчення змісту, методів, форм і засобів формування національної свідомості підлітків засобами сучасного українського мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баронін А.С. Этническая психология. Киев : Тандем, 2000. 264 с.
2. Біла І.М. Психологія дитячої творчості / І.М. Біла. – К.: Фенікс, 2014. – 200 с.
3. Бойко С. М. Становлення і розвиток національної самосвідомості українського народу: ціннісний вимір : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.12 / Світлана Миколаївна Бойко. –К., 2005. – 200 с.
4. Борисова Т. Б. Мистецтвознавчі аспекти підвищення кваліфікації працівників культури. Актуальні питання культурології. Рівне : РДГУ, 2006. Вип. 4. С. 144–145.
5. Борисова С. В. Формування національної самосвідомості майбутніх учителів засобами українського музичного мистецтва : дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2002. 292 с.
6. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.07 / Вячеслав Вікторович Борисов. – Тернопіль, 2006. – 528 с.
7. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві / М. Й. Боришевський // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2003. – С. 138–144.
8. Борщуляк А. М., Лаврентьєва Н. В. Сучасне українське мистецтво як засіб формування національної свідомості підлітків : Педагогічна Освіта: теорія і практика. 2023, Вип. 34 (1), С. 147 – 158.
9. Вишневський О. І. Ще раз про народження громадянина: національне і громадянське у сучасному українському вихованні. Освіта. 2002. 6–13 лют. С. 6–7.

10. Газіна І. О. Формування першооснов національної самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку засобами української народної музики : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.08. Київ, 2008. 391 с.
11. Гуревич Р. С. Інноваційні технології навчання в умовах інформаційної освіти. Львів : ЛДУБЖД, 2015. 396с.
12. Джандильдин Н. Д. Природа национальной психологии. Алма-Ата, 1978. 304 с.
13. Дроздова-Кучерук К.Є. Формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до виховання національної самосвідомості учнів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2020. 265 с.
14. Єгорова І. В. Управління процесом формування національної самосвідомості на уроках музики в сучасних умовах. // Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Київ : ІЗМН, 1998. С. 137–140. 137 с.
15. Жидкова М. О. Мистецтво як засіб ствердження національної свідомості та ідентичності. URL: <https://vseosvita.ua/library/mystetstvo-iak-zasib-stverdzhennia-natsionalnoi-svidomosti-ta-identychnosti-602670.html> (дата звернення: 10.12.2022).
16. Кондратова Л. Г. Мистецтво: підручник інтегрованого курсу для 9 кл. закладів загальн. середн. освіти. Навчальна книга –Богдан. Тернопіль, 2023. 286 с.
17. Коновець С. В. Теоретичні і методичні основи творчого розвитку майбутнього учителя образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2012. 471 с.
18. Кресіна І. О. Національна свідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування. Нова політика. 1998. № 3. С. 12–19.
19. Купчик В. А. Виховання національної свідомості майбутніх учителів музичного мистецтва засобами музики. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2016. Вип. 14. С. 266–273.

20. Лисенко Н. В. Актуальні проблеми українського національного дошкілля / за ред. М.Г. Стельмаховича. Івано-Франківськ, 1995, 242 с.
21. Майборода Н. Патріотичне виховання засобами мистецтва вихованців сільських навчально-виховних комплексів у контексті ідей Василя Олександровича Сухомлинського [Електронний ресурс] / Н. Майборода // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – № 41. – С. 176-181. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2012_41_29.
22. Масол Л. М. Мистецтво : підручник для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Освіта, 2017. 224 с. URL: https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/9_klas_mistectvo_masol_2017.pdf (дата звернення: 09.12.2022).
23. Масол Л. М., Ничкало С. А., Веселовська Г. І., Оніщенко О. І. Художня культура України : навч. посіб. для загальноосвіт. навч. закл. України / за заг. ред. Л. М. Масол ; Ін-т проблем виховання АПН України. Київ : Вища шк., 2006. 239 с.
24. Маргітич К. Є. Підготовка вчителя початкової школи до формування національної свідомості молодших школярів в угорськомовних загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 216 с.
25. Нагорна Л. П. Категорія «національна ідентичність» в сучасній етнополітології. Наукові записки: збірник. Сер. «Політологія і етнологія». Київ : ІПіЕНД. Вип. 6. С. 3–11.
26. Народні пісні в записах Івана Нечуя-Левицького. Київ: Музична Україна, 1985. С. 16-20.
27. Націоналізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2000. 872 с.
28. Олексюк О. М. Музична педагогіка : навч. посіб. Київ : Київ. ун-т. ім. Б. Грінченка, 2013. 248 с.

URL:https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2649/1/O_Oleksiuk_MP_IM_TMMM.pdf
(дата звернення: 02.12.2023).

29. Падалка Г. М. Учитель, музика, діти. Київ : Музична Україна, 1982. 144 с.
30. Падалка Г. М. Музична педагогіка : Курс лекцій з актуальних проблем викладання музичних дисциплін в системі педагогічної освіти / За ред. В. Г. Бутенка. – Херсон : ХДПІ, 1995. – 104 с.
31. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). / Г. М. Падалка. – К. : Освіта України, 2008. – 274 с.
32. Процюк В. М. Підготовка майбутніх учителів музики до виховання у молодших школярів морально-естетичних почуттів засобами народної музичної творчості : дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2007. 250 с.
33. Русова С. Ф. Дошкільне виховання. Україна. 1991. №4. С. 90.
34. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. / за ред. Є. І. Коваленко ; упоряд., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. 272 с.
35. Семенов О.С. Формуємо творчо спрямовану особистість: перші кроки: навч. посіб. / О.С. Семенов. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2016. – 156 с.
36. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 234 с.
ПВД «Твердиня», 2016. – 156 с.
37. Соколова В.Ф. Онтогенез національної свідомості і самосвідомості / В.Ф.Соколова // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: ГНОЗІС, 2010. – Т. XII. – Ч.4. – С.365-371.
38. Співак Л.М. Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Любов Миколаївна Співак. – К., 2016. – 491 с.
39. Сріблянський М. Національність і мистецтво // Українська хата. - 1910. - № 12

40. Сторожук А. І. Новорічно-різдвяна пісенність та обрядова традиція зими на Східному Поділлі : навчально-методичний посібник. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2018. 346 с.
41. Стеценко К. Спогади. Листи. Матеріали / укл., перед. Є. С. Федотов. Київ : Музична Україна, 1981. 480 с.
42. Стрюк Л. Б., Стрюк М. І., Яловий Ф. З. Пісенна етнологія України : навч. посібник з народознавства. Київ. 1994. 332 с.
43. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. Київ: Освітнянське слово, 2012. Т. 2. 670 с.
44. Сухорукова В.М. Як виховати патріота. –Х.: Ранок, 2015. – С. 3-27.
45. Фізикалістська метафізика Д. М. Армстронга. URL: <http://lua.pp.ua/3/210382.html> (дата звернення: 10.12.2022).
46. Ушинський К. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. – Т. 2. – Переклади з рос. // Редкол.: В.М. Столетов (голова) та ін. – К.: Радянська школа, 1983. – 347 с.
47. Флерина Е.А. Основні принципи художнього виховання дітей/ Е.А. Флерина // Дошкільне виховання. – 2009. – № 7. – С. 8-13.
48. Франко І. Я. Зібрання творів : в 50-ти т. Київ : Наукова думка. / заг. ред. В. І. Мазний. 1984. Т. 42 : Фольклористичні праці. Студії над українськими піснями. 594 с.
49. Чепіль М. Н., Врецьона Г. З. Про зміст діяльності вчителя щодо формування національної свідомості учнів. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики : зб. наук. пр. / ред. кол.: Н. В. Гузій (відп. ред.) та інші. Київ : НПУ, 1999. Вип. 3. С. 165.
50. Човрій. М. Я. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського музичного фольклору. Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота. Ужгород, 2016. Вип. 1 (38). С. 323–326.
51. Шугай М. А. Психологічний аналіз розвитку національної рефлексії в процесі навчальної діяльності молодших школярів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Марія Анатоліївна Шугай. – Острог, 2002. – 245 с.

52. Шевченко О.М. Вплив мистецтва на культурний розвиток особистості: погляди діячів української культури [Електронний ресурс] / О.М. Шевченко // Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 6. – С. 124-127. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2009_6_29
53. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Олена Василівна Шевченко. – К., 2005. – 213 с.
54. Юнг К. Г. Аналітична філософія. СПб., 1994. С. 55.
55. Юрченко В.І. Формування в молоді національної самосвідомості – одне з головних завдань освіти / В.І. Юрченко // Рідна мова: Квартальник українського вчительського товариства у Польщі. – 2012. – № 18. – С.13-15.
56. Яблонська Т.М. Етнопсихологічний вимір України: семіозис, міфотворчість, ідентичність: монографія / Т.М. Яблонська, О.М. Лозова, О.В. Яремчук, О.В. Духніч. – К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014 – 193 с.
57. Яремчук О.В. Міфологічний компонент ментальності особистості (культурноісторичний підхід): автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / О.В. Яремчук – О., 2004. —20 с. 183
58. Яцук Н. Є. Українська ментальність як феномен етногенетичного та соціокультурного буття народу : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Н. Є. Яцук. – Запоріжжя, 2003. – 16 с.
59. Ashmore, Richard; Jussim, Lee; Wilder, David (2001). Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction. USA: Oxford University Press. pp. 74–75
60. Ariely, Gal (2012). "Globalisation and the decline of national identity? An exploration across sixty-three countries". Nations and Nationalism. 18: 461–482.
61. Chynczewska-Hennel T. Swiadomość narodową szlachty ukraińskiej i kozaćzny od schyłku XVI do półowy XVII w. Warszawa, 1985. ss. 188.
62. Erikson E. Identity and the life cycle. – New York : Norton, 1980. – 191 p.

63. Guimond, S., Dambrun, M., Michinov, N., & Duarte, S. (2003). Does social dominance generate prejudice? Integrating individual and contextual determinants of intergroup cognitions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 697–721.
64. László, János (2013). *Historical Tales and National Identity: An introduction to narrative social psychology*. Routledge. p. 1917.
65. Hopkins, N. & Murdoch, N. (1999). The role of the 'other' in national identity: Exploring the context-dependency of the national in-group stereotype. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 9, 321-338.
66. Mummendey, A., Klink, A., & Brown, R. (2001). Nationalism and patriotism: National identification and out-group rejection. *British Journal of Social Psychology*, 67, 159- 172.
68. Rivenburgh, N. K. (2000). Social identity theory and news portrayals of citizens involved in international affairs. *Media Psychology*, 2 (4), 303-329.
69. Sacher W. A. Źródła wartości wychowawczych w procesie kształcenia muzycznego dzieci. *Edukacja małego dziecka. Teoretyczne odniesienia, tendencje i problemy* / red. E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, A. Gajdzica. Cieszyn ; Kraków : Oficyna Wydawnicza Impuls, 2010, T. 1. 158 s.
70. Woods, Eric; Schertzer, Robert; Kaufmann, Eric (2011). "Ethno-national conflict and its management". *Commonwealth & Comparative Politics*. 49: 153–164.